239
Г. 411.
479

П. Костенко.

ЛЮДСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО В ПЕРЕДІСТОРИЧНІМ РОЗВИТКУ.

Ціна 10 центів.

Накладом
"УКР. РОБІТНИЧИХ ВІСТЕЙ"
Вінніпеґ, Ман., Канада.
1923.

THE UKRAINIAN LABOR TEMPLE ASSOCIATION
INCORPORATED 1922
Saskatoon, Sask.
No. 31

Digitized by the Internet Archive
in 2018 with funding from
University of Toronto

https://archive.org/details/liudskesuspilstv00kost

П. Костенко.

ЛЮДСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО В ПЕРЕДІСТОРИЧНІМ РОЗВИТКУ.

BRANCH UKRAINIAN
INCORPORATED
1924
Saskatoon, Sask.
No. 31

Накладом
"УКРАЇНСЬКИХ РОБІТНИЧИХ ВІСТИЙ"
Вінніпеґ, Ман., Канада.
1923.

ПРО ПЕРВІСНЕ, НЕОРҐАНІЗОВАНЕ ЛЮДСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО.

Про первісне, передісторичне життя так званих історичних народів ми маємо дуже мало певних звісток, так що, наколи-б довелось обмежитись тільки тими звістками, нам, можливо, ніколи не вдалось би представити не то що вичерпуючого, але навіть приблизного образу первісного людського суспільного пожиття. Та в допомогу нам приходять тут студії над примітивними людськими скупинами й племенами, що — або живуть ще й до нині, або жили ще якихось сто-двіста років тому. Досліджування життя Індіян Північної Америки, малорослих племен Центральної Африки, ріжних Австралійських племен, племен Північної Індії, Чукчів, Ескімосів, нарешті досліджування життя "нововинайдених" найпримітивніших людських суспільств — Ведда на Цейлоні, ріжних племен Маляки, Суматри та Целебеса, — що припало на останні два десятиліття минулого XIX століття, — дали дуже багатий матеріял про передісторичне людське пожиття. Правда, що

що до деяких примітивних племен ще не зясовано питання, чи маємо тут до діла з первісним примітивним життям, чи може з упадком колись вищого культурного і соціяльного стану. Але це не зменшує ваги тих спостережень, які зроблено над життям тих примітивних людських скупин.

Скажемо тут кілька слів поро життя диких *Ведда* на Цейлоні та примітивних племен внутрішньої Маляки, які видаються найбільш примітивними з усіх досі знаних диких племен: бо ті й инші не вийшли ще зі стадії "деревляної" культури, не навчились вживати каменя.

Ведда нараховувалось по переписку 1881 року всього 2,228 душ. Вони ще не мають постійного життя: літом спинають собі куріні, від негоди-дощу ховаються в природних камяних печерах. Правдивої одежі не мають: носять фартушки. Весь час мандрують по певній території. Головні форми продукції — полювання за диким звіром і збирання диких овочів, коріння, насіння, листу, меду. Звідси мішана пожива — мясо і рослинна їжа. Все знаряддя і зброя вироблена з дерева, коли не рахувати запозичених в більш культурних сусідів залізної сокири і стріли з залізним кінцем, камяних виробів немає.

Живуть Ведда окремими моноґамними (парними) семями. На чоловіках лежить ловецька робота, на жінках збирання рослинної поживи і домашнє, родинне господарство, яке ведеться відокремленно навіть і тоді, коли кілька родин живе в печерах спільно. Окремі родини мають свої відокремлені ловецькі ділянки. Часом такі ділянки мають не окремі родини ,а ґрупи їх.

Довгі віки таке примітивне господарювання цілком задовольняло примітивні потреби Ведда. Не було орґанізованого суспільного господарства — не витворилось і орґанізованих форм суспільної орґанізації. Просте співробітництво в продукції тільки що почало витворюватись. Добування меду в скалах — робота досить складна і небеспечна — провадиться Ведда спільно. Добутий мед ділиться нарівно між окремими родинами. Та вже таке просте і часове співробітництво вимагає своїх, хоч і простих і також тимчасових, орґанізаційно-суспільних форм: операцією здобування меду і поділу здобутого завідує обраний при цій нагоді старший.

Отже Ведда не мають постійної суспільної орґанізації, але мають її вже в потенції, коли можна так висловитись. В разі потреби окремі

родини обєднуються в ґрупи, висуваючи наперед на той час старшого, ватажка, чи заступника.

Примітивним, неорґанізованим формам продукції відподає примітивна, бідна психольоґія Ведда. Ведда не витворили своєї мови і говорять запозиченою в більших культурних сусідів. Вони зовсім не вміють рахувати. Не мають жадних реліґійних представлень. Вони надзвичайно консервативні, цупко держаться форм свого примітивного побуту, неохочі до чогось нового, намагаються оберегти себе від яких би то не було сторонніх впливів, хоч в той же час мають мирну вдачу і бороняться більше пасивно, мандруючи від ворогів на нові місця.

Подібні форми пожиття мають і примітивні племена внутрішньої *Маляки*... Вони також мандрівні ловці й збирачі, які не мають постійних осель і звичайно не залишаються на однім місці більше як 3—5 день. Перебувають в часі деревляної культури. Чоловіки пильнують ловецтва, жінки збирають рослинну їжу, готовлять страву, виробляють ріжні річи з кори та лика.

Родини моноґамні (парні). Кожна родина веде своє родинне господарство відокремленно, але окремої ловецької території не має. Тери-

торія належить всім — тоб то ґрупам родин, які обєднуються то кревними звязками, то життям в спільних курінях.

Як і Ведда, так і в племен Маляки вже істнують форми простого співробітництва, які привели до витворення елементарних суспільних форм. На чолі ґруп родин стоять старшини (з віку чи з здібности): вони керують процесом спільної продукції і все здобуте розділюють рівно між членами своєї ґрупи. Але старшинські функції істнують більше в потенції. Процес орґанізаційний рідко відокремлюється від праці виконавчої, а тим самим трапляється рідко нагода для виявлення старшинського авторітету. Звязків між окремими ґрупами родин немає. Побут мирний.

Психольоґія примітивних племен Маляки такаж убога, як і психольоґія Ведда.

Чи можна описані тут форми пожиття найбільш примітивних людських скупин вважати єдиними, через які в свій час проходили всі людські суспільства? Позитивна відповідь на поставлене питання хоч і упрощувала би значно справу, одначе не була би ґрунтовно оперта на всій сумі данних про форми примітивного людського пожиття. Вже по анальоґії з пожиттям звірів маємо підставу думати, що в са-

мім початку людське суспільне пожиття визначалось певною ріжнородністю форм. Та инакше і не могло бути. Форми суспільного пожиття визначаються нині, а ще в більшій мірі визначались на світанку людського суспільного життя, формами суспільної боротьби з природою в широкім розумінню слова — чи формами продукції — в тіснішім, а ці останні залежали, в першу чергу, від ріжноманітних природничеґеоґрафічних умов, в яких жили відокремлені одна від одної людські скупини.

Так, що до форм родинного пожиття, то можна зауважити слідуюче: моноґамна, парна родина могла істнувати не всюди. В деяких людських скупинах, чи в одній і тій же в ріжні часи, в залежности від змін в формах боротьби за істнування, за прогодування дітей, могла істнувати материна родина — і таки дійсно істнувала, коли мати могла власною працею, без помочи батька, прогодувати дітей (матріярхат); могла істнувати родина зложена з батька, і кількох жінок та дітей, при чому батько ставав на чолі родини, мав над нею власть, виступаючи в ролі "патріярха" (поліґамія); нарешті могла істнувати і поліандрія (кілька чоловіків з одною жінкою, коли через щось не вистарчало жінок). При певній рівновазі продукційности праці чоловіка й жінки держиться моно-

ґамічна семя. Коли ж чоловік починає продукувати більше ніж жінка, або навпаки, — отже коли економічна рівновага семї порушується, тоді витворюється ґрунт для поліґамії, або для поліандрії.

Більші скупини людей так само могли вести до створення лише нестійких ґруп моноґамних родин, як в названих вище прикладах. При істнуванню великих поліґамних родин ці родини могли розростатися в так звані патріярхальні родини, далеко більш спаяні, ніж хвилеве обєднання парних, моноґамних родин. При обєднанні ж таких родин в одну ґрупу, могла витворитись ще більш орґанізована людська суспільність — скупина, особливо коли на чолі її став старший з усіх голов окремих родин — патріярх в ширшому значінню слова. Та й ґрупи моноґамних родин могли під ріжними впливами, а особливо під впливом кревного спорідненння між окремими родинами, перетворитись в стійкіші суспільности, в так звані роди. В ріжних обставинах ріжними шляхами доходило людство до ліпших доцільніших форм боротьби за істнування, а тим самим і до ріжних, доцільніших в кожнім випадку форм суспільного співжиття.

Не підлягає сумніву, що перехід людських скупин до простого співробітництва в боротьбі

за істнування був першим рішаючим ступнем в напрямку перетворення тих скупин в орґанізовані суспільства.

Розмноження людей, умови добування їжі, які вимагали обєднання людських сил, спільне користування вигідними для життя природними житлами — великими печерами, нарешті потреба оборони від хижих звірів, а потім, при розмноженні людей і від сусідніх, чужих, ворожих людських скупин, — все це вело до простого співробітництва і витворення певних орґанізаційних форм його, хоч би і непостійних.

Так, північно-американські *Індіяне* в лісу живуть відокремленими родинами, а в степах — де вони ловлять буйволів — незмінно збиваються в ширші ґрупи. *Африканські примітивні племена,* живучи, звичайно, окремими (моноґамними) родинами, для ловів на антельоп збиваються в певні ґрупи.

А від таких ґруп, від простого співробітництва — прямий шлях до більш різкого і стійкого відмежовання в продукції орґанізаційного процесу від виконавчої праці, а тим самим до створення стійкіших орґанізаційних суспільних форм, — шлях до переходу до вищих форм суспільної орґанізації — родової чи племінної.

Резюмуючи та узагальнюючи сказане вище про первісне, неорґанізоване суспільство, може-

мо сказати: первісні людські суспільні скупини в кілька чоловік, чи в кілька десятків чоловік обєднуються а) спільною територією, на якій провадять своє ловецько-збірацьке життя, б) кревними звязками, в) спільною продукцією коли не всіх, то хоч частини потрібних для прожиття продуктів і нарешті, г) витвореними в процесі цієї спільної продукції моментами присохольоґічними, в першу чергу зародками мови (яка являється одною з самих важних ідеольоґічних орґанізаційних форм).

На полювання, рибальство та збірання овочів диких рослин йшов весь час первісної людини і всі її сили. Праця не витворює додаткових продуктів понад тими, що потрібні для життя; навпаки, вона (праця) так мало продуктивна, що людина поспіль голодує, веде саме злиденне, примітивне життя. Серед таких обставин, очевидно, визиск людини людиною є неможливий, бо немає додаткових продуктів (додаткової праці).

Примітивність господарської діяльности з майже зовсім нерозвиненою технікою, творила дуже невеликі по своїх розмірах і примітивно орґанізовані суспільства-скупини. Ловецтво, збирання плодів диких рослин не могли вести до великого скупчення людей на певній те-

риторії, і тому первісне неорґанізоване суспільство, цілком природно, обмежувалось малими ґрупами-скупинами.

В первісній людській суспільности істнувало, як ми вже сказали, тільки просте співробітництво, коли не рахувати того елементарного поділу праці, який повстав на ґрунті біольоґічних ріжниць між мужчиною і жінкою і який вів до того, що чоловік більше займався ловецтвом, а жінка збиранням овочів та домашнім, родинним господарством. Здобуте спільно — поділялось рівно між всіма членами ґрупи. Здобуте індивідуальними зусиллями, чи вироблене в родині — споживалось звичайно в межах родини. Власности не було ні індивідуальної ні навіть ґрупової. В сім періоді людського пожиття помічаємо тільки початок індивідуального освоювання річей індивідуального користування. Ловецькою територією, спільними печерами то що просто користуються в часі мандрівки. Людської індивідуальности в модернім розумінню слова не істнувало через примітивність психольоґії первісної людини.

Що ж здвинуло цю первісну людську неорґанізовану суспільность з мертвої точки, що роздвинуло її рямці, поглибило її соціяльно-економічне життя? Звичайно, не свідома люд-

ська воля, яка тільки-но починала жевріти, а голод, боротьба за істнування — за прогодування і продовження роду примушували цю суспільність робити дальші повільні ступні по шляху поступу. Довга нерухомість форм продукції вела, при розмноженню людности, до перелюднення. Повставала примара голоду і примушувала вишукувати нових способів господарювання, примушувала до технічного поступу—витворення з дерева простішого знаряддя та зброї. А ті нові способи продукції вносили новий елемент в життя первісного суспільства, збогачували його психіку, вели до витворення мови, подвигали його матеріяльний та ідеольоґічний розвиток наперед.

Потреба переселення на нові простори — нові терени для продукції — вела до сутичок, війн між окремими людськими скупинами. В убогу свідомість первісної людини ці війни, разом з иншими новими способами хазяїнування, вносили нові елементи, будили, ворушили нерозвинений людський розум, вели до створення нових, тривкіших форм суспільного пожиття.

I. ПЛЕМІННО-РОДОВИЙ КОМУНІЗМ.

Вся дотеперішня "писана" історія людства — є історія боротьби суспільних кляс. Ся історія найбільш цікавить робітничу клясу, бо дає дуже багатий матеріял до зрозуміння єства суспільної орґанізації взагалі і теперішньої — капіталістичної зокрема. Але і "неписана" історія людських суспільств — так звана передісторія людства — має не малий інтерес, особливо у тій частині, яка показує, як первісне неорґанізоване людське суспільство-скупина перетворилось у клясове суспільство.

Науковими дослідами встановлено, що перехідною формою від первісної людської скупини до клясового суспільства були *племінно-родові чи племінні громадські форми.* Але питання про те, яким шляхом доходило первісне неорґанізоване суспільство до тої суспільної орґанізації, яка зветься племінно-родовим, чи племінним суспільством (про яке ми вже маємо багатий матеріял, як з історичних жерел, так і з дослідів над ще і нині живучими численними дикими племенами)! чи шляхом витворення родів, які потім перетворювались обєднуючись

в племена, чи шляхом безпосереднього перетворення людської скупини в племя, яке потім в своїм дальшім розвитку розпадалось на окремі роди, а ці останні, в свою чергу, в наслідок довгого розвитку знов тісніще обєднувались, даючи тісніще, високо орґанізоване племя вже на межі до державної орґанізації — питання це формально досі не вирішене. Можна собі мислити, по тих відомостях, які маємо, що міг істнувати той і инший шлях. Хоч досі вважалось, що нормальним шляхом було витворення родів, які, розростаючись, з одного боку розпадались на громади (села), а з другого — обєднувались в союзи — племена, та в пізніші часи думка дослідників схиляється більше до того, що в натуральнім процесі вищою формою, в котру переходить первісне неорґанізоване людське суспільство, являється мабуть племя, в середині котрого кристалізуються ріжні ґрупи-роди чи громади; хоч з рештою могли відбуватись паралельно і обидва процеси .

Та при всім цім ми повинні мати на увазі, що в безконечно-довгім періоді племінно-родового життя, процес витворення орґанізованого племінно-родового суспільства міг переходити кілька повторюючихся стадій: племя могло розпадатись на родові ґрупи, родові ґрупи знову

обєднуватись в племя і так кілька раз, в залежности від мінливости форм боротьби даної людської скупини з природою, в звязку з війнами, розселенням та переселеннями.

В основі цього періоду людського суспільного життя лежить широко розвинене просте співробітництво, елементарний суспільний поділ праці і продуктів на комуністичних основах.

Хоч і як тяжко було первісному чоловікові підмітити причинову звязь між явищами в окружаючій його природі, про ге він мусів врешті помітити, що з зерна того плоду, який він з'їдав, виростає рослина і приносить новий плод. А коли помітив, то вже стояв на шляху до орґанізації хліборобського господарства в самій примітивній його формі. Вкидав зерно в землю, копирсаючи її руками, палкою, суком; збірав плод, який виростив сам, свідомо, після своєї волі. Так було довершено велике завойовання людського розуму, зроблено було величезний поступ. Честь тут належить по всій видимости жіноцтву. Це певно вони — жінки почали пересаджувати в сусідство своїх курінів рослини зі зїдобним корінням, листям, зерном; засівали цим зерном ділянки землі, вирощували його, збірали в більших масах, розтирали на камінних зернотерках, які згодом виробляються в ручні жорна.

А в парі з початками хліборобства (пізніше чи раньше, в залежности від природніх умов, в яких жила та чи инша людська скупина) йшло й друге завойовання: приучення худоби і використання її в господарських цілях — примітивне скотарство. Першою була собака, одомашнена дуже рано, помічниця чоловіка на ловах. Потім одомашнюється вівця, коза, свиня, ще пізніше корова і так далі. Люде мають вже в більшій кількости мясо. Користуються вовною і шкірою домашньої худоби, а потім її молоком.

На огнищу зявляється каша, куліш, печене мясо.

Маючи досить поживи, люде вирощують більше дітей, мають змогу жити великими семями, не розбіраючись нарізно, як в минулім ловецько-збірацькім періоді.

Одні племена починають вести осіле хліборобське життя. Инші протягом віків кочують зі своїми стадами, одночасно засіваючи землю на терені своїх тимчасових стоянок потрібним зерном. Осілі племена побічно приручують звірят, птиць. Творилась комбінація рільництва зі скотарством, творились нові форми господарства, повставала нова, складніща продукція, яка робить людське життя більш забезпеченим,

людську працю більш продуктивною. Від деревляної культури люде переходять до камінної. Починають їздити на конях, оленях, верблюдах. Зносини між окремими людськими скупинами полекшуються. Виростає завязок ширшого суспільства.

З цього часу людина може продукувати більше, ніж споживає: родиться *додаткова праця, а з нею і додатковий продукт.* Суспільний поділ праці поглибився, а в звязку з цим і самий господарський процес став складнішим. *Виникла потреба в особливій формі господарської діяльности,* в особливій праці, метою якої була *орґанізація продукції.* В кожній орґанізованій людській ґрупі орґанізаційна діяльність відокремлюється від технічно-виконавчої і стає спеціяльністю чи найбільш досвідчених, чи найстарших членів суспільства — батьків, старшин, патріярхів, ватажків. В сфері продукції повстає власть — наказ і виконання. Повстає орґанізоване племінно-родове суспільство, яке одночасно скріпляється і моментами психольоґічними — мовою, зародками спільних обичаїв, маґічно-реліґійних представлень, — витвореними на ґрунті суспільної, гуртової праці.

Одначе в цій стадії розвитку додатковий продукт і відокремлення орґанізаційної діяль-

ности від технічно-виконавчої ще не ведуть до соціяльно-економічної нерівности і визиску. Здобуте спільними силами поділяється (розділяється) між учасниками продукційного процесу. Спільна, гуртова, громадська робота і співжиття в спільних помешканнях дуже поширені; все це разом з рівномірним поділом здобутих продуктів між всіма учасниками продукційного процесу, надає цій добі племінно-родового життя *комуністичний характер*. Ось кілька прикладів зі спостережень над життям деяких диких племен.

У бразилійських Індіян рибалять на спілку і потім ділять уловлене нарівно між усіма учасниками. Так само спільними силами відбуваються лови на звірят, які тягнуться часом по кілька тижнів. Коли комусь пощастить одинцем уловити щось більше, всі члени ґрупи збіраються і розділюють здобич на частки між всіма. У Індіян Північної Америки лови на буйволів велись обовязково колєктивно, після докладно виробленого порядку. Лови рішалися на раді племени. У сибірських племен подібне значіння має польовання на оленів. Убитих ділять рівно на всіх учасників. У Тунґузів і Якутів на літнє польовання на диких оленів ходять тільки найбільше зручні ловці, але те, що

вони здобувають, розділюється між цілим табором. У австралійських племен істнує дуже дрібязкова реґляментація розділу здобичі між компаньонами і родичами. У Бурятів, коли комусь доведеться зарізати барана, то мясо розділюється між членами цілого улуса, які прийдуть на спільну трапезу.

Хліборобська культура, ще в більшій мірі ніж рибальство, ловецтво та скотарство, веде в цій стадії людської культури до колєктивістичних форм в продукції й поділі. Розчищення ґрунтів під рільничі культури, підготовлення ґрунту (копачем та мотикою) під посів зерна і, само собою розуміється, охорона цих ґрунтів провадиться спільними силами племени-роду. Врожай збірається спільними силами (переважно жіночими) і — або розділюється на основі комуністичного прінціпу, або зберігається, як спільний запас, з котрого черпає кожна семя в міру потреби, або нарешті, споживається в спільнім комуністичнім господарстві. Подібні форми рільничої продукції стрічаються, приміром, у ріжних індіянських племен і повторяються в ріжних кінцях світу. Спільна хліборобська праця й переховування продуктів її в спільних громадських маґазинах, звідки кожна семя брала потім собі в міру потреби, була

широко практикована у Індіян Північної Америки. В каліфорнійських Індіян а також в племен Купу в північній Індії було констатовано таку саму форму рільничої продукції. Неґри Конґо, зібравши спільними силами весь урожай і відділивши з нього певну порцію для ватажка, а також другу на насіння, решту розділювали між хатами по числу мешканців-їдців в кожній хаті. Оралось і засівалось поле спільними силами жінок. В инших випадках спільна праця в хліборобстві набірає форм "толоки": одна родина помагає другій, одна громада, рід, село — другому.

Як ми вже говорили, в цій стадії ще не істнує клясовий поділ і соціяльний визиск. Ватажки родів-племен правда ведуть вже дещо відмінне від инших членів ґрупи, більш догідне життя, одержують дещо більшу пайку, але все те не веде ще до визиску. Всі члени родини почувають себе рівними. В суспільній психольоґії панують альтруїстичні, "братерські" настрої. Цьому не перешкаджає наростання почуття приватної власности на рухомі річи власного вжитку.

В племінно-родовому комуністичному суспільстві назрівають на ґрунті вказаних форм продукції поволі одночасно елементи майбут-

нього права приватної і публичної власности, ці дві пізніше так розбіжні тенденції. Обтесавши власними руками камінь для мотики, сокири, чи ножа, вбивши звіря, зібравши з нього власними руками шкіру, висушивши її і пристосувавши для покриття свого тіла, зробивши собі стрілу, човна і так далі, первісна людина поволі приходить до думки про особисте привласнення тих річей, до вироблення яких вона приклала особисто своїх індівідуальних зусиль. Індівідуальне привласнення випливає з індівідуальної праці, ґрунт для якої утворювався розвитком суспільних продукційних сил. Коли при виробленню того чи иншого предмету до особистих зусиль людини приєднується допомога близких їй людей, — добуті предмети вже не стають приватною власністю. Докази іменно такого походження первісних елементів приватної власности дають досліди над життям всіх племінно-родових суспільств в сучасному, історичні відомости про минуле життя багатьох сучасних культурних народів, пережитки їхніх звичаєвих прав (з'окрема південних Славян і старовинних Ірляндців) то-що.

Елементом майбутньої колективної власности являється розвиток почуття спільного права на користування певною територією, побе-

режжям річки, чи моря, яку замешкує племя, рід, а також почуття права власности на стадо прирученої худоби в кочевих народів. Так само поширюється почуття колєктивної власности на спільні помешкання — зимовники, печери, великі куріні. Звичайно, це було дуже примітивне право власности, в якому виразно виступав тільки один момент — право на користування.

Колізію між елєментами приватного і колєктивного права власности племінно-родове комуністичне суспільство намагається усунути точною реґляментацією можливих випадків неясного розмежовання цих двох тенденцій (особливо це торкається ріжних випадків на польованню за звіриною). Загалом же "правосвідомість" племінно-родового комуністичного суспільства стоїть на боці колєктивного, громадського права і поборює індівідуалістичні тенденції своїх членів.

Загальне піднесення продукції родить, як ми сказали вже, додаткову працю; додаткова праця дає додатковий продукт. Племя-рід роспоряджає вже певними запасами. А що ці запаси у ріжних ґруп чи родів, або й племен — ріжні, — в залежности від природніх умов, — починається цілком випадковий обмін лиш-

ками. Так повстає тенденція до незорґанізованого суспільного поділу праці і до незорґанізованого поділу продуктів, хоч племінно-родове господарство, натурально, витворює ще все само всі потрібні йому продукти. Одночасно ускладняється поділ продуктів в самім племінно-родовім, комуністичнім суспільстві. Орґанізатор продукції — чи то ватажок, старшина племени, чи рада старших людей — переводить і їх поділ, уділяючи певну частину для споживання, другу для продовження господарства, третю відкладаючи в запас.

Племінно-родове комуністичне суспільство зробило великий ступінь наперед в напрямку створення нових форм суспільного життя, хоч ті форми є ще дуже убогими. Для прикладу спинимось тут на формах, витворених Ескімосами (арктична Америка і Ґренляндія) та полудневими американськими Індіянами — племенами, які переживають стадію племінно-родового комуністичного суспільства.

Ескімоси живуть парними родинами; поліґамія (многоженство) зустрічається дуже рідко. Родина носить ще сліди матріярхальности: здебільшого чоловік входить в семю своєї жінки. Допускається обмін жінками в знак приязні. Життя раніш було кочове: плавали човна-

ми по воді, займаючись ловами; нині переходять до оселого життя. Політичної власти немає зовсім. Деякий моральний авторітет мають знавці та чарівники. При такій бідности форм громадського життя Ескімоси визначаються досить високо розвиненою психольоґією, наскрізь колєктивістичною.

Такі само убогі громадські форми здибуємо і у полудневих Індіян. Вони живуть селами. Племя не поділяється на роди. Родина моноґамічна (парна); головою її являється чоловік, але він не має патріярхальної власти над жінкою, з якою радиться у всім. Широко практикується вбивство старих, калік і передшлюбного приплоду. Політичної власти немає. Моральним авторітетом користуються "знахарі" та "старці". Орґанізації оборони немає і при нападі войовничих сусідів племя виявляє повну безрадність. Психольоґія наскрізь комуністична.

Наведених прикладів не можемо вважати характеристичними для цілої стадії племінно-родового комуністичного життя; такі форми могли бути початковими і мусіли розвиватись далі до вищих щаблів суспільної орґанізації, відповідно до розвитку господарської техніки; — в противному разі племена з убогою го-

сподарчою технікою і убогими суспільними орґанізаційними формами не могли встояти проти більш орґанізованих, войовничих племен і певно вимірали. — Успіх такого розвитку залежав, як ми вказали вже вище, безпосереднє від розвитку форм суспільної продукції, *від швидкости відокремлення функцій орґанізаційних від технічно-виконавчих.* Де таке відокремлення запізнювалось, де племя все ще обмежувалось лише простим співробітництвом, там не було матеріяльного субстракту для витворення вищих орґанізаційних форм. Еволюція форм сем'ї (чому раніш дослідники помилково надавали дуже великої ваги) — відогравала при цім цілком підрядну ролю, будучи сама функцією розвитку чи змін в формах продукції. На цім останнім ми ще спинимось пізніше

І дійсно. Досліди над побутом примітивних племен, переведені в кінці XIX століття, виявили, порівнюючи, велике багацтво, велику ріжнородність форм суспільного життя в добі племінно-родового комуністичного суспільства, форм, які побудовані вже на комбінаціях простого співробітництва з суспільним поділом праці. — З цих останніх особливо інтересним і важним являється відокремлення мужеського елементу й утворення спеціяльно-мужеських орґанізацій.

Се відокремлення прямо чи посередно приймало все життя племени й наповнювало його своєрідним змістом певно довгі віки. Повставало воно на тлі спільної чоловічої праці й орґанізації оборони племени. З часом до цих економічних мотивів прилучались моменти — ідеольоґічні, психольоґічні — реліґійні та культурні рітуали, які набірали в своїй консервативности немов би самостійного значіння в процесі орґанізації мужеських орґанізацій.

Мужеські орґанізації відограють велику орґанізаційну ролю в процесі перетворення племени в тіснішу суспільну орґанізацію. Так у *Масаїв* (войовничих семейств східної Африки), які є кочевим, скотарським народом, поколінні мужеські орґанізації, пристособлені до інтересів війни, являються основою племінної орґанізації ще й нині, поруч з індівідуальною, поліґамною патріярхальною родиною і доволі високо розвиненою єрархією власти. Основою орґанізації племени служать мужеські поколінні орґанізації також у войовничого африканського народу — *Зулю*, а також у австралійських і мелянезійських племен. Пережитки їх знаходимо і в північно-американських *Індіян*. У *Мелянезійців* мужеська людність переходить (спочатку, відповідно до віку, *а потім, відповідно до*

багацтва родин) кілька ранґів; ті мужчини, котрі досягли вищих ранґів, творять свого роду аристократичну верству. Таким чином ранґові мужеські орґанізації, будучи підпорядковані одна одній, творять суроґат влади (що особливо важно там, де вона не представлена ватажком, чи в иншій формі).

Зрештою, всі племена в процесі розвитку доходили до створенння елементів політичної власти в формі особистої власти — старшинства чи ватажківства, або в формі колєктивній — ради старшин, або, нарешті в формі комбінації цих двох видів, з домішкою в багатьох випадках поколінних мужеських орґанізацій.

Найвищого щабля досягла племінно-родова комуністична орґанізація *у Індійських племен* Північної Америки, в тім часі, коли їх вперше відкрила европейська кольонізація, особливо у *Ірокезьких племен.* Індійські племена дуже неоднакові по своїй величині: число душ в племени — від 2 тисяч до 25 тисяч. Розрісшись, племя розбилось на два-три чи й більше нових, споріднених племен. Всі племена складаються з родів (від 5 до 10 родів в племени). Умови ведення продукційного господарчого процесу викликали й зробили стійкою уже орґанізаційну форму. Всі члени роду вважаються між собою

рідними, потомками одного батька, або одної матері, в залежности від того, чи діти рахуються до роду батька чи матері. Роди екзоґамні — в своїм роді женитись не можна. Кожен рід має свою назву (імя родового тотему).

Рід вибірає на своїх зборах, в яких беруть участь чоловіки і жінки, свого старшину — сахема для цівільних справ, ватажків для військових і "сторожів віри" для справ культу і має право їх відставляти. Уряд сахема був звичайно наслідний: на вакансію помершого вибірався його родич. Ватажків вибіралось кілька — найбільш спритних та досвідчених, відповідно до особистих заслуг. Вони проводили воєнними підприємствами, але поза тим особливого авторітету не мали. Сахеми до воєнних справ не втручались і мали здебільшого лише моральний авторітет. Справами культу завідували, як ми вже згадували, так звані "сторожі віри", вибрані зборами роду з чоловіків і жінок. Збори роду рішають всі біжучі справи свого роду; через свого сахема і ватажків рід приймає участь у вирішенню справ цілого племени, на племінних зборах сахемів і ватажків (рада старшин племени).

Хоч продукція тут вже помітно індівідуалізувалась, все ж господарство роду перейнято

комуністичним духом: рід має спільне майно, до якого належать ґрунт, городи, житла, хоч би вони й були в індівідуальнім користуванню окремих членів роду. Через це рід наслідує майно по своїх померших, чи вибувших з роду членів; рід дає поміч і опіку своїм членам та обстоює їхні права.

Переходною орґанізаційною формою між родом і племенем були якийсь час ґрупи родів, так звані фратрії, але вони з часом утратили своє безпосереднє значіння орґанізаційної форми в продукції й на довший час задержали за собою лише функції реліґійно-громадські.

Племя творило вищу громадську орґанізаційну форму. Його зовнішніми прикметами були: імя, діялєкт (мова), спільний культ. Його матеріяльний субстракт творили: територія, на якій замешкувало племя і спільна продукція (між иншим — оборона тієї території від ворогів). Управляла справами племени *рада старшин* племени (сахемів і ватажків). Засідання її були відкриті. Кожний член племени, в тому числі й жінки (через оратора), могли забрати слово але рішали тільки сахеми і ватажки. Раді старшин племени належало право проголошувати війну і замиряти, вести переговори і укладати союзи з инши-

ми племенами, а також затверджувати та відставляти сахемів і ватажків, обраних родами.

У деяких племен був старший сахем для цілого племени, який репрезентував племя, особливо в ті моменти його життя, коли не могла виступити рада: натяк на орґанізацію персональної власти.

Для спільної оборони, споріднені племена обєднувались в союзи. Відомі *Союзи Ірокезьких* племен, племен Крік, Отава, Дакота, Актеків. Особливо доскональних, високоорґанізованих форм набрав союз пяти Ірокезьких племен, відомий під іменем *Ірокезької федерації*.

Племінно-родова орґанізація північно-американських Індіян являється, очевидно, найвищою формою, якої могло досягти племінно-родове комуністичне суспільство в своїй останній вже переходовій до нового устрою стадії. Вряд чи инші народи переходили в своїм розвитку точнісінько такі форми, але що вони — ці форми — в основі і в головному були типовими для всіх людських суспільств, не підлягає сумніву. Подібні, хоч і меньш доскональні орґанізаційні форми переходили в свій час *Греки, Римляне, Ґерманці, Словяне, Семіти, Китайці* і т. д.

Племінно-родове комуністичне суспільство пройшло в своїм розвитку дуже довгий і змін-

чивий шлях від примітивних форм суспільного життя, які зустрічаємо у Ескімосів та полудне-во-американських Індіян, до Ірокезької федерації.

За цей час багацько змін зазнала і родинна форма пожиття. Спочатку чоловіки певно хапали собі жінок, потім викрадали (умичка), пізніше вимінювали на якісь річи, даючи за жінку викуп. Родина має то моноґамний, то поліґамний, то, нарешті, поліандричний характер. Там, де боротьба за істнування тяжка, де перелюднення грозить племени голодом, розвивається поліандрія: кілька чоловіків, найчастіше брати, заводять собі одну спільну жінку. Коли жіноча праця в даних природних умовах являється малопродуктивною, жіночих новородків часто побивають, як непотрібний, обтяжуючий баляст. Навпаки там, де жіноче господарство розвивалось на стільки, що ставало головним джерелом прожитку племени: в таких обставинах розвивалась поліґамія (як, наприклад, у ґабонських Неґрів). Поліґамія і поліандрія часом скомбіновуються і переходять в ґрупове подружжя (як, наприклад, гавайське подружжя — "пуналюа"). Загалом беручи, становище жінки підпорядковане чоловікові, хоч маються і такі племена, в яких жінки займали по-

зиції голов родин і підпорядковували собі чоловіків.

В психольоґічній оцінці подружжя і родинного життя бачимо велику ріжноманітність: *суспільна психольоґія (ідеольоґія, мораль) намагалась пристосуватись всюди до економічної необхідности,* хоч і не завше поспівала за тою необхідністю. Тимчасом як у одних племен родинне життя і великий приплід дітей оцінюється як велика заслуга перед племенем і богом, в инших — подружжя і родинне життя трактується як щось сумнівне з морального боку і як тягар. Проституція розглядається часто як річ богоугодна.

Суспільна психольоґія в племінно-родовім суспільстві дуже збогачується. Не казати вже про те, що певно, саме, в цім періоді твориться мова — цей основний суспільний звязок. Бідні перед тим — реліґія культ примітивної людини, наповняються багатим і ріжнородним змістом, особливо в звязку з почитуванням предків (великих орґанізаторів) та з тотемним культом (культом спільного походження племени від якогось одного тотему, яким вважалась якась річ або звір зі зовнішного світу). Розвивається багата система ріжних публичних відправ та церемоній. Знахорі, чарівники кристалізуються

в ґрупу волхвів, поруч яких творяться релігійні товариства.

Релігія і культ скріпляють племінну консолідацію, освячують і прикрашують ті форми суспільного життя, які повстали поволі, так би мовити помацки — в процесі спільної боротьби з природою, в процесі орґанізації продукції. Ідея тотемних заборон (табу) веде до розвитку обичаїв і створення моральних норм. В звязку з цим витворюються спеціяльні орґанізації (зародки майбутніх правних установ), які слідкують за тим, аби всі додержувались встановлених обичаїв та моральних норм, карають переступників (найчастіше виганяючи їх з племени — свого роду остракізм).

Вся психольоґія пересякнута в цім періоді комуністичним, колєктивістичним характером з домішкою авторитаризму. Для неї не істнує ще людської індівідуальности: людська індівідуальність, її інтереси, її все буття покриваються інтересами, буттям колєктиву, цілого племени-роду. Племя цінить активних членів, котрі забезпечують йому істнування — прогодування і оборону — головним чином мужеську людність. Мужеський елемент на певнім віці вводиться в репрезентативні орґани племени, посвячується в релігійне і гро-

мадське життя. В порівнанню з мужеською людністю, жіноцтво раз-у-раз трактується як щось менш варте і через це "недостойне" брати участь в громадсько-релігійнім життю.

Особливо легковажиться життя новородків, до котрих племінно-родове комуністичне суспільство ставиться цілком після господарського розрахунку. Запобігливий релігійний культ намагається при цьому підвести під таке відношення "божеські" основи: суспільна психольоґія починає сумніватися, чи можна новородків взагалі вважати людськими істотами, чи спочиває на них ласка божественних патронів племени, коли вони (ці новородки) ще не посвячені, не введені в ріжні релігійні орґанізації. Відома ціла низка племен (вже так званих історичних народів), які забивали на смерть слабосилих, чи калікуватих дітей (Греки, Римляне, Німці, Словяне), або приносили своїх дітей в жертву богам (Євреї, Фінікіяне й инші). Досить широко росповсюджено побивання старих, не здатних до праці членів суспільства (між иншим, практикувалось і на Україні); часом з такого побивання витягались дальші господарчі консеквенції: забитих поїдали.

Тільки дальший розвиток форм суспільної продукції, звязаний з піднесенням продуктив-

ности людської праці, поволі згуманізував людську вдачу, психольоґію, витворив те, що ми нині називаємо людською індівідуальністю, навчив цінити індівідуальне людське життя. По мірі того, як ускладнявся процес продукції, набірав ваги життєвий досвід старих людей: вони, що правда, не могли і далі сами працювати, але могли дати цінну пораду молодшим. З другого боку — піднесення продуктивности праці, що йшло в парі з поступом техніки, творило додаткові продукти, які давали можливість, без шкоди для активної частини племени, прогодувати всіх нездатних до праці — як старих, калік, так і новородків. В звязку з цим реліґійні системи залишали, хоч і поволі, свої сумніви що до приналежности новородків до людської породи і натомісць приймались до творення нових культів, освячуючих людину, людську індівідуальність, незалежно від її віку й участи в господарчім процесі.

Таким предствляється племінно-родове комуністичне суспільство, яким захоплювалось багацько соціольоґів. В числі сих останніх і *Ф. Енґельс* ідеалізував первісне комуністичне суспільство, називаючи племінно-родовий устрій "чудовим". Але ця "чудовість" його, не кажучи вже про те, що відноситься до найви-

щих, виключних його форм, має цілком умовний характер; на се вказував, зрештою, і сам Ф. Енґельс, кажучи: "Дійсно, по скільки родове суспільство мало орґанізовану продукцію і орґанізований поділ, а також не знало поділу суспільства на кляси і визиску людини людиною, воно мало взагалі висшість перед сучасним капіталістичним суспільством".*) Але навіть ця "висшість" була висшістю sui generis: вона випливала з "низшости", з примітивности суспільної продукції і зараз же виявила свою непридатність, як тільки розвиток продукції, поступаючи наперед, викликав нові способи господарювання і нові відносини в продукції.

———:-:———

*) **Ф. Енґельс:** "Початок родини, приватної власности і держави". Ця книжка нині вже багато де в чому застаріла, особливо що до фактичного матеріялу.

II. ПОЧАТКИ ПОДІЛУ ПЛЕМІННО-РОДОВОГО СУСПІЛЬСТВА НА КЛЯСИ.

Ми вже вказували на те, що племінно-родове комуністичне суспільство піднесло до високого рівня продуктивність людської праці і тим створило додаткову працю — додатковий продукт. Але той додатковий продукт поділявся рівно між всіма членами продукуючої ґрупи, або переховувався, як запас, в спільних ґрупових, родових чи племінних маґазинах — для задоволення спільних потреб.

Та се саме піднесення продуктивности праці повело до індівідуалізації господарства: людина, власне невелика людська ґрупа — родина вже була в стані забезпечити себе своєю власною відокремленою від спільної продукції, працею, особливо при розвиненій хліборобській культурі. Територія племени на котрій живуть роди, громади (оселі), родини, — вважається добром всіх членів племени Роди (чи оселі) ведуть колєктивні (гуртові) господарства спільними силами роду; але з часом, коли ґрунти вже розчищено, коли підготовити посів і зібрати зробилось під силу окремій родині, з'являється, поруч з громадським, родовим, індівіду-

ально родинне уживання певних ділянок племінної терпторії — тоб-то індівідуальне господарство. Племя пильнує за тим, щоб пайка, зайнята тою чи иншою родиною, дійсно нею оброблялась і друге — щоб додатковий продукт не згромаджувався у таких родин у великих розмірах, а йшов на допомогу слабшим членам роду чи племени. Коли ґрунт обробляється родиною, він залишається в її користуванню на необмежений час: право на нього, на посажені на нім дерева і т. п., переходить з батьків на дітей. В скотарських племен індівідуалізується догляд за худобою: остання переходить в індівідуальні родинні господарства, але племя пильнує при сім, аби додактовий продукт родинного господарства (надвишок над реальною біжучою потребою родини) повертався в спільний фонд громади.

Але процес індівідуалізації господарства йде далі, переступаючи через ті обмеження, які йому ставить племінно-родова суспільність, призвичаєна до колєктивної господарки і пересякнута комуністичною психольоґією. Освоєний родиною ґрунт закріпляється за нею, або за ґрупою родин. Родове колєктивне господарство розпадається на окремі родинні господарства (майбутні "задруги" та "дворища" у Словян).

Громади, що заступають з часом роди, намагаються також задержати цей процес індівідуалізації господарства, але інтенсифікація господарства, звязана з індівідуалізацією його, бере своє: що найбільше — громаді вдається задержати у своїм колєктивнім володінню полеву землю, пасовиська, але самого продукційного процесу, вона не в стані задержати в колєктивних (громадських, гуртових) формах. Основною орґанізаційною формою продукційного процесу стає родинна спілка: здебільшого велика родина, в кілька подружених пар, на чолі з батьком — головою родини. Орґанізована суспільна продукція і орґанізований поділ вироблених продуктів заміняються *неорґанізованою продукцією і неорґанізованим поділом.*

Індівідуалізація господарчого процесу потягла за собою великі зміни: витворений додатковою працею додатковий продукт також індівідуалізувався, дробився по окремих родинах. Він вже не йшов у спільний фонд; а нагромаджувався в окремих господарствах, при чому одні господарства багатіли, а инші (яким через щось не поталанило) бідніли. Не маючи вже тої підтримки при біді, яку мали при комуністичнім господарстві, коли і надвишок продуктів і недостача їх відбивалась однаково на всіх

членах роду, прибиті бідою господарі мусіли звертатись за допомогою до заможніших. Так індівідуалізація господарчого процесу вела до створення в племінно-родовім суспільстві економічної нерівности і залежности бідніших членів від заможніших.

Використати ту залежність заможнішим господарям було дуже легко: треба було лише навчитись привласнювати витворений чужою працею додатковий продукт. Можливо, що дійти до цього племінно-родовому комуністичному суспільству було трудно, але з часом воно досягло і свого.

Починаючи з цього моменту, орґанізатори продукції — старшини, ватажки, ради старшин, підводять під свій авторітет економічну базу. Так, в *Полінезії* ватажком являється той, хто має найбільше кокосових пальм і хлібного дерева. У деяких *Індіянських племен Північної Америки* так само можна було простежити, як нагромадження багацтва ставало поволі базою власти: обраний ватажком мусів справляти періодично пири своєму племени. Таким чином небагатий член племени вже не міг рахувати на провідну, старшинську ролю в племени (не міг бути орґанізатором).

Але втрати, що їх ніс ватажок, даючи пири родові чи племени (пири спочатку були особли-

вою формою поділу між членами племени накопиченого у ватажка додаткового продукту) швидко поверталися ватажкові сторицею. Ватажки починають завзято і немилосердно стягати зі своїх соплеменників чим раз то все більшу данину: продовольчі продукти, шкіри, худобу, віск і так далі. Всі додаткові продукти, витворені членами племени, а часом і продукти необхідні для прожиття, скупчуються в руках орґанізаторів: ватажків, старшин, чарівників. Скупчуючи все більші багацтва, ватажки доходять все до більшої власти, повертають людність племени в своїх підданих, доходять до того, що продають членів племени як худобу (як це роблять монархи примітивних племен *Африки)*, все майно підданих вважають своєю власністю *(полінезійські племена)*; де істнує канібалізм, ватажки монархи їдять мясо своїх підданих, маринують його (як, наприклад, у *Ново-Каледонійців)*; претендують на ґрунт племени, як на свою власність.

Багацтво — накопичений додатковий продукт — дає можливість (патріярхові, монархові тощо) удержувати біля себе озброєну банду, дружину, чи то найману, чи складену иншим способом. Спіраючись на ту дружину, ватажок забезпечує собі нормальне поступлення данини

зі своїх підданих, а також захоплює в свої руки здобич у війні.

Війни, що ведуться в цім періоді без кінця, набирають нового характеру. Коли перед тим вороже племя вирізувалось до ноги, нині, коли людська праця дає додатковий продукт, переможені забираються в неволю і або вживаються для праці в господарстві побідників — в першу чергу в господарстві ватажка та його дружинників, або продаються иншим племенам, де потреба в невільниках більша. На кону суспільного життя починає все виразніше вимальовуватись постать невільника; зявляются величезні гареми ватажків.

Торговля, початків якої можна шукати вже в племінно-родовім комуністичнім суспільстві, тепер, коли з одного боку продукція окремих племен спеціялізувалась, коли з другого боку великі багацтва зосередились в руках невеликих ґруп, починає розвиватись швидким темпом. Орґанізатори, ватажки стають в той же час і купцями.

Індівідуалізація господарства, привласнення додаткового продукту, торговельні зносини витворили й скріпили поняття приватної особистої власности. Найбільше потрудились над цим звичайно орґанізатори, ватажки.

Відповідно до нових форм продукції, витворились в племінно-родовім суспільстві і нові форми суспільного житя та нова психольоґія (ідеольоґія).

Однородне племінно-родове комуністичне суспільство поділилось на неоднородні ґрупи-зародки майбутніх суспільних кляс. Орґанізаційні, керуючи функції перейшли до маючих, заможніх верств, при чому ці верстви виконували їх або в формі індівідуальній (деспотична влада ватажків, так звана патріярхально-монархічна влада), або в формі колєктивній ("демократія" владущої верстви), або нарешті в формі комбінованій (власть воєнного ватажка і ради старшин при ньому). Перша форма найбільше поширена. Уряд ватажка наслідний. Часто ведеться боротьба між цівільною владою старшин, військовою владою ватажка і владою касти чарівників, волхвів. В основі її лежить *боротьба за розподіл привласненого чужого додаткового продукту* і відбувається ця боротьба в сфері заможнішої, експльоатуючої верстви, не зміняючи загальної тенденції переходу всіх орґанізаційних функцій, всієї влади до рук заможніх членів племени.

Чи зосереджується влада в руках деспотичного ватажка, патріярха, монарха, князя, чи

зосереджується в руках колеґії, однаково твориться в племінно-родовім суспільстві аристократична верства, верства маючих. Племінні чи родові ради старших віком, а часом старші поколінні мужеські верстви, поволі перетворюються в ради заможніших членів роду-племени. При виборах видвигається на перше місце маєтковий ценз (*Мелянезійські племена, деякі Індіянські племена* Північної Америки, *Греки* гомерової доби і т. д.). Цей процес творення аристократичної, владущої верстви часто приспішувався завойовуваннями: банда завойовників, осівшись на території підбитого племени, перетворювалась в "білу кістку", владущу, аристократичну клясу. Та як би не формувалась ця верства маючих і визискуючих, — все йшло до обєднання в її руках всієї політичної влади.

Індівідуалізація господарчого процесу, розкладаючи матеріяльну основу племінно-родових комуністичних форм, видвигає замісць принціпу родового — принціп територіяльний. Не родові, а територіяльні орґанізації — сільські громади стають першою суспільною орґанізаційною формою поза родиною.

Родина формується в сій стадії суспільного життя остаточно, як *окрема господарська одиниця*, на чолі з батьківською патріярхальною

владою. Се не мала родина з чоловіка та жінки: її голова — найстарший віком — дід, батько, чи старший брат, — який рідко коли вибірається, займаючи своє становище частіше по старшинству. Голова родини здебільшого має дуже великі права що до її членів і майна, так що така семя являється мініатюрною відбиткою вищої суспільности: деспотичного панування ватажків, патріярхів, монархів над своїми підданими.

В суспільній психольоґії доконуються дальші глибокі зміни: наростає культ небесних сил, розвивається культ предків. З одного боку, в наслідок відділення орґанізаторської праці від виконуючої, в наслідок роздвоєння продукційного процесу, що почалося з перших же ступнів орґанізованого суспільного життя, світогляд людини став також роздвоєним, дуалістичним та авторитарним. Чоловік бачив в племінно-родовім суспільстві керовників і виконавців. А через те, що племя-рід для него були всім, що поза родом він не мислив свого істнування, законів розвитку природи він не знав, — чоловік переносив своє дуалістичне авторитарне поняття про рід-племя на всю окружаючу природу і в ній бачив дві сили — керовників і виконавців. Виконавцями були всі

сили і явища природи — грім, блискавка, сонце, місяць, ліс, вода і так далі, а керовниками їх — стали згодом невидимі духи, "душа" тих явищ (по анальоґії —) з душею — орґанізаційним центром — людини). Так розвинувся натуральний фетишизм. Раніш неорґанізований зовнішній світ перетворився для людини в орґанізовану, одушевлену природу, в якій відбувались — під керуванням небесних сил дуже складні процеси, подібно до процесів в племінно-родовім життю. З другого боку, індівідуалізація господарчого процесу викликала другу важну зміну в суспільній психольоґії: без-персональні представлення про ту божеську силу, що наповнює світ, уступають місце індівідуалістичним поняттям про світ і про богів. Бог починає мислитись по образу деспотичного ватажка племени — багатого, сильного, жорстокого правителя і судиї (бог еврейських племен), або ґрупи таких ватажків, чи ватажка з дружиною.

Нові релігійні представлення на стільки сплутуються з новими племінно-родовими порядками, що часто суспільна психольоґія затруднюється провести межу між двома світами — божеським і людським. Керуючі, заможніші члени суспільства мисляться спорідненими з божеськими силами, людьми, на яких спочиває

особлива божа ласка. Особа ватажка-монарха робиться цілком "божественною" та недотикальною (японський мікадо, хозарський коган, монарх ватажок у Інків і т. д.). Всі сі зміни в суспільній психольоґії мали надзвичайно велику вагу: вони освячували той процес індівідуалізації господарства і поділу суспільства на кляси, який з труднощами пробивав собі дорогу, освободжуючи племінно-родове суспільство від пут комуністичної психольоґії; вони прокладають місток між людиною і досі грізною, чужою, незрозумілою і ворожою природою, наближують зовнішній світ до людини, споріднюють сі два світи, роблять людину певнішою своїх сил, штовхають її до пізнання природи, до аналізи і систематизації явищ в ній.

Висока продуктивність праці, зосередження додаткового продукту в руках орґанізаторів продукції (в тому числі і військової справи), звільняє тих орґанізаторів і "сторожів віри" від безперервної, утяжливої фізичної праці і тим дає можливости до психольоґічного їх розвитку. Сі ґрупи суспільства мали вже можливість гострити свій розум, накопичувати і передавати з покоління в покоління свій досвід, свої знання, вносити в дальший розвиток суспільної боротьби з природою більше розуму, свідомої

людської волі. Технічний поступ робить в сім часі великі успіхи. До деревляних і камінних виробів долучаються вироби бронзові та залізні. В наслідок того господарчий процес ускладняється, викликаючи все новий і новий суспільний поділ праці: на арену людського життя виступають нові суспільні ґрупи — майбутні ремісники, торговці. Життя складнішає. Суспільна психіка часто спізнюється від розвитку продукційних сил, виявляє себе як сила консервативна, бореться проти нових суспільних тенденцій, але кінець кінцем завше усвідомлює нові умови суспільного матеріяльного буття освячує їх, аналізує і доходить до нових поліпшень в продукції, в орґанізації форм суспільного життя.

———:-:———

III. ВИТВОРЕННЯ КЛЯСОВИХ ФОРМ СУСПІЛЬНОГО ЖИТТЯ.

Одночасно з порушенням однорядности племінно-родового суспільства, яке (порушення) випливало з витворення нових господарчих форм, ускладнялась і справа реґулювання відносин між окремими членами і ґрупами суспільства.

Економічна діференціяція, суспільний поділ праці, нагромадження матеріяльних багацтв в руках певної суспільної ґрупи в наслідок привласнення нею витвореного иншими ґрупами додаткового продукту, всі ці зміни, які знайшли своє остаточне уформалення в поділі суспільства на соціяльно-економічні кляси (з'окрема в перевазі територіяльного принципу над родовим звязком), — витворили потребу в нових формах суспільного життя. — Племінно-родові комуністичні форми, які стреміли і далі до задержання орґанізованої продукції і поділу продуктів на комуністичних основах, які противились нерівномірному накопичуванню багацтв, які все ще хотіли бачити суспільство однородним, складеним з рівних членів-

"братів", які вороже ставились до процесу індівідуалізації господарства й покладення в основу його принціпа приватної власности,—ті форми рішуче не надавались до нових відносин. Їх треба було знищити і витворити нові форми, які задовольняли би вимогам створення міцної клясової власти маючих, які, в першу чергу, забезпечували би тій верстві набуті вже нею матеріяльні багацтва і дальший зріст тих багацтв шляхом побирання з немаючої частини суспільства ріжного роду податків та примушення її до невільничо-кріпацької праці в своїх маєтках. Инакше кажучи необхідно було витворити такі суспільні орґанізаційні форми, які забезпечили би за орґанізаторами продукції право на привласнення витвореного працею виконавців додаткового продукту. В цім мала полягати головна ріжниця між владою орґанізаторів у племінно-родовім комуністичнім суспільстві і їх же владою в клясовім суспільстві, що набрало назви державного суспільства, чи держави. Ця ріжниця потягла за собою всі ті надзвичайно важні численні і складні явища, якими характеризується і різко відріжняється від попередніх орґанізаційних форм клясово-державне суспільство.

З цього переходового періоду власне і починається історія всіх культурних народів. Ман-

дрівки, розселення, війни ріжних рас і племен (розселення семітів у Месопотамії, грецька кольонізація на світанку грецького життя, монґольські розселення в Китаю, Передній Азії і в Східній Европі і т. д.), сполучаючись дуже часто з підбоєм тубільних племен, приспішують процес творення клясових суспільних орґанізаційних форм. Підбите племя звичайно повертається в кріпацько-невільничу, визискувану, політично безправну верству. Племя завойовників, чи точніше його владуща верства, поповнена часом членами владущої верстви підбитого племени, поверталась у владущу, визискуючу клясу. Цим останнім шляхом, шляхом насильного підбою, повстало дуже багато клясових суспільств там, де вони без цього повстали би далеко пізніше і певно в дещо инших формах.

На жаль, писана історія народів повстає так пізно, що рідко в якій історії можна знайти певні відомости про перехід того чи иншого народу від племінно-родового комуністичного до клясового суспільства. Історія може найбільш інтересних з усіх старовинних суспільств — Китаю і Єгипту — в цім періоді майже зовсім не відома. Не вистарчає історичних відомостей і про инші, пізніші, в тому числі і европейські

народи. Та і тут, як і при дослідах над попередніми стадіями людського суспільного розвитку, в допомозі стають спостереження над початками клясового устрою у ріжних примітивних народів, що заховались протягом XIX, а деякі і до XX віку.

Особливо інтересний матеріял дають державно-клясові утвори Кафрів, Неґрів, Пануа, *Туареґів*, примітивних *Арабських племен* і держава *Інків*. Почнемо з останньої.

Величезна держава Інків — в Перу — повстала десь в XI—XII віці шляхом завойовання Інками сусідніх племен. Завойовницьке племя Інків, складене з чотирьох родів, перетворилось у владущу, аристократичну верству в державі. На чолі держави стояв ватажок-монарх, "божеського" походження, до якого не можна було без особливих церемоній ані наближатись, ані тим більше доторкатись. Монарх, аристократія, священича верства побирали на своє утримання доходи з земель, користувались кріпацькою працею підвладної людности, примушували цю останню ходити на війну. Підвладна людність, орґанізована в племінно-родових формах, провадила господарство здебільшого спільними силами, громадою і жила в спільних комуністичних домах. Таким чином держава Ін-

ків дає нам інтересний зразок підпорядковання клясовим суспільством племінно-родових комуністичних форм, зведення цих останніх на становище цілком другорядних, додаткових, і збереження їх в цілях зручнішої експльоатації поневоленої людности. Проіснувавши кілька віків, держава Інків упала під ударами іспанської кольонізації.

В північній Африці знаходимо низку примітивних клясово-державних суспільних орґанізацій, утворених воєвничими семітсько-берберськими племенами серед підбитої неґрської людности. Як на приклад вкажемо на державу *Туареґів*. Заможніші ґрупи завойовників становлять в цій державі політично повноправну верству орґанізаторів-експльоататорів. Підбиті Неґри і збіднілі члени племени-завойовника становлять підвладну людність, яка займається хліборобством, пасе стада своїх панів, виконує військову повинність, дає владущій верстві "десятину" від худоби і верблюдів. Окрему верству творять тут ремісники-ковалі, які виробляють зброю для владущої аристократії. Нарешті істнує ще одна верства — невільнича, складена з невільників, куплених і взятих на війні: вона сповняє переважно хатню роботу. Під владою Туареґів перебувають инші племе-

на, які, зберігаючи свою власну управу, виплачують владущому племені щорічну данину. На чолі держави Туареґів стоїть головний ватажок — шейх; при нім істнує рада з представників владущої верстви. Як бачимо, тут суспільний поділ праці, клясова діференціяція і відповідна цій останній клясова форма суспільно-політичної орґанізації, дійшли вже до високого ступня розвитку.

Там же, в Африці, *Кафрські* племена створили правдиві деспотії, в яких пануючою верствою являються ватажки з їхніми прибічниками і заможніші члени племени. Пануюча верства, це заможні скотарі, які ведуть великі господарства, купують собі багато жінок, керують всім і наказують. Ті що не мають нічого — ні худоби, ні господарства — становлять так звану "собачу" верству, безправну і немилосердно визискувану. Немаючі працюють як кріпаки в маєтках багатирів, вкупі з жінками. Ці останні — при поліґамній родині — обезправнені й експльоатуються нарівні з "собачою" верствою.

Примітивні *Арабські племена,* які кочують в пустинях внутрішньої Арабії, також дають зразки переходових форм суспільного, громадського життя. Шатри — родини цих племен

обєднуються в родові ґрупи, які входять в ширші племінно-родові обєднання. Ці останні творять союзи та федерації. При цьому інтересно, що в той час, як влада родового старшини (шейха) має цілком моральний авторітет і, виконуючи її, шейх не привласнює чужої додаткової праці, головний шейх — старшина племени — сполучає з виконанням орґанізаційних функцій побирання ріжних доходів з караванів і ґрунтів. Головний шейх захоплює ту власне господарство ділянку племінної території, має невільників, які працюють в його господарстві. Він збірає коло себе ріжну голоту, з якої формує військову дружину — опору його власти. Зміцняючись в своїм становищі, головний шейх перетворюється в наслідного монарха.

В світлі досвідів над згаданими примітивними клясовими суспільствами, виступають ясніще переходові форми суспільного життя і так званих історичних народів. Історія Єгипту, який вже на початках свого історичного життя виступає як цілком клясове суспільство (владуща воєнно-бюрократично-священича верства, верства хліборобів-кріпаків, верства ремісників), історія Месопотамії, Асірії, єврейського народу, історія орґанізованих войовничими арійськими племенами держав в Індії, Ірані,

Передній Азії, історія Спартанської держави і початків Атенської та Римської держав, історія Ґерманців (в епоху ґерманського розселення), історія Болгар, Сербів, Українців, — дає багато матеріялу до характеристики цієї переходової стадії — стадії творення клясового суспільства на руїнах племінно-родової, комуністичної орґанізації.

На Україні ця переходова доба представляється так. В період до початку Київської держави українська людність жила хуторами. Кожний рід осідав окремо і жив собі осібно. Господарили великими сем'ями, під проводом старшого. Займались хліборобством, випасали худобу, ловили рибу, полювали за диким звірем, розводили бжіл. Процес індівідуалізації господарства досяг високого ступня: основною господарчою одиницею було велике родинне господарство, орґанізоване в середині на комуністичних принціпах. Цим продукційним відносинам відповідали і певні форми суспільного життя. Для вирішення громадських справ сходились старші з родів чи семей на віче. Були подекуди й старшини, але авторитет їх ще не був підсилений ані привласненням чужого додаткового продукту, ані створенням постійної збройної сили. Як треба було перевести якусь

воєнну операцію, збірались всі дужі чоловіки з тою зброєю, яку хто мав, на коні чи піший і воювали. Для оборони ставили городи, в яких мешкали заможніші люде, особливо купці. Процес дальшої клясової діференціяції, а одночасно і консолідації розпорошеної української людности (що в цім часі не мала ще одного спільного імени) в суцільну, звязану одним орґанізаційним проводом клясово-державну суспільність, було приспішено наїздом воєвниче-торговельних Варягів і розвитком торговельних зносин Київської Руси з Константинополем — по Дніпру. Київ зробився осідком найбагатших купців, які потрібували охорони. Ту охорону орґанізували бояри, що держали біля себе військові дружини. Спочатку ті дружини мабуть служили головним чином для охорони торговельних міст і купецьких товарів у дорозі. Але швидко було зроблено з них инший вжиток: бояри, а потім князі вибивали військовою силою з хліборобської людности додатковий продукт, що-річну данину — предмет товарових операцій. Так князі з дружинниками та багаті купецькі люде, перебираючи до своїх рук політично-орґанізаційні функції, зосереджували в той же час в своїх руках великі матеріяльні багацтва, перетворювали решту люд-

ности в своїх підданих. Поширюючи терени, на яких можна було збірати данину, князі-купці таким чином підводили основи майбутньої Київсько-Руської держави.

Таким чином ми бачимо, що поділ суспільства на кляси був викликаний поступом господарчої техніки (індівідуалізація господарства) і ускладненням господарчого суспільного життя (знесення комуністичного поділу продуктів). Цей поступ і це ускладнення виявились на зовні, в суспільній структурі, тим, що керуючі, орґанізаційні функції в економічнім процесі (а разом з тим і у всім соціяльнім життю) цілком виразно відбились від функцій технічно-виконавчих (верства орґанізаторів, аристократів), — при чому — виконання суспільно-орґанізаційних, політичних функцій сполучилось з привласненням додаткового продукту, виробленого виконавцями (підданими). Народження кляс йшло в супроводі витворення і зміцнення: а) економічної, соціяльної психольґічної нерівности, яка виявляється поперед всього в тому, що матеріяльні багацтва і політична власть зосереджуються в руках одної орґанізуючої і визискуючої кляси, тоді як на долю иншої людности припадають технічно-виконавча праця, економічний визиск, політичне безправя;

б) далекойдучого суспільного поділу праці, який виявляється на початку між иншим в витворенню торговельно-купецької і ремісничої верстви.

Суспільні форми в цім часі дуже ріжнородні на зовні. Посідаюча, владуща верства витворює то наслідну владу монарха, князя, з радою старшин при ньому, то орґанізує аристократичну колеґію, на чолі якої ставить обраних на певний час старшин, ватажків. Але соціяльна суть і в першім і в другім випадку залишається одна і та сама. Суспільство залишається клясовим, побудованим на визиску. Так само, як не міняє тої сути і те, що в ріжних клясових суспільствах поневолена, визискувана людність творить ріжні ґрупи: в одних визискувану людність становлять головним чином цілком безправні невільники, раби; в другім закріпощена селянська хліборобська людність, в третім та і друга, в четвертім — до названих ґруп приєднюються ще й ремісники та купці.

Владущі верстви бачуть насильничу і грабівничу природу своєї влади і через те починають розвивати акцію в тім напрямі, аби представити перед визискуваними верствами клясові суспільно-орґанізаційні форми, клясову владу яко безсторонню, понадклясову, невтральну.

"Сторожі віри" — священники, жерці чим далі, то все більше спеціялізуються в цім напрямі.

Одночасно велика робота ведеться в напрямку вироблення й зміцнення інституту приватної власности.

Ми вже вказували на те, що спочатку зробились приватною, індівідуальною власністю ріжні прикраси, зброя й ріжне господарче начиння, котре мала людина для власної потреби. Довший час загалом істнувала приватна власність лише на рухомі річи. Земля ж найдовше була і залишилась в громадському посіданню. Першим ступнем до приватного привласнення землі був, очевидно, перехід у приватну власність житла і насильниче захоплення земель воєнними ватажками та їхніми прибічниками. Другим ступнем еволюційного розвитку права приватної власности на землю був поділ поля, яке використовувалось громадою, на окремі ділянки і передача тих ділянок у користування окремим родинам чи господарям на якийсь час. По мірі зросту населення робились періодичні чи неперіодичні переділи належної громаді землі, але з часом, з підвищенням інтенсивности сільськогосподарської продукції, переділи робились все рідше, аж доки ділянки не перейшли

у приватну власність. Непридатне для оранки чи взагалі гуляще поле і ліси залишались в цей і пізніший час дуже довго у спільнім посіданню.

До речи тут зауважимо, сліди цієї суспільної власности на землю, що веде свій початок від громадського посідання землі в племінно-родовім комуністичнім суспільстві, залишились в розвою всіх народів на дуже довгі часи. Дослід над цими пережитками аґрарного комунізму показують, що вони задержались особливо довго там, де до цього доклали рук пануючі кляси, тоб то там, де селян обкладалось тяжкими податками за круговою порукою сільської громади чи волости. Яскравим прикладом такого способу охорони аґрарного примітивного комунізму владущими верствами може служити Московщина, де сільська община, "мір" з громадською власністю на землю й з періодичними переділами, дожила під охороною царського поміщицького режіму до самого XX віку. Економічний визиск селянства, використовування його колективістичних нахилів з боку пануючих кляс не тільки спиняли природний розвиток приватної власности на землю і штучно затримували земельний комунізм, але навіть більше, — часом викликали відродження аґрарно-комуністичних порядків там, де вони були вже

оджили себе. Так, наприклад, на *Яві* первісний земельний комунізм був зник підчас панування там Арабів. Але пізніше, коли островом заволоділи Голяндці і наклали тяжкі податки на сільські громади, аґрарний комунізм знову відродивсь. Само собою розуміється, що цих пережитків аґрарного комунізму, які випливають з низького ступня розвитку рільничої продукції, з нерозвиненого, примітивного економічного і культурного життя, ніяк не можна змішувати зі соціялістичними, комуністичними формами великої, колєктивної рільничої продукції, веденої на основі найвищих досягнень сільськогосподарської культури та машинової техніки, про що говорить модерна соціялістична наука.

В парі з розвитком інститута приватної власности і піднесенням загального культурного рівня обичай (неписане право) стає законом (писаним правом). Але в тому і другому випадку право все більше й більше пересякається принціпом приватної власности. Більшість писаних правних норм в старовинних збірниках, які зберіглись, становлять приписи, що торкаються охорони права приватної власности, забезпечення своєчасного повороту боргів довжниками і так далі. Саме право твориться майже виключно після потреб, інтересів і волі владущої верстви.

Духова праця, духові надбання стають привілеєю пануючої, владущої верстви.

Замість племінно-родового психольоґічного звязку назріває згодом, коли на зміну февдалам приходить буржуазія, почуття національного звязку, національної єдности, яке старанно культивується буржуазією в її клясових інтересах.

КОЖДИЙ

робітник і фармер повинен читати передовсім робітничі часописі!

Чому?

Бо робітнича часопись обговорює кожду подію в краю і в світі лише зі становища інтересів робочого люду.

Одинокою робітничою часописею в Канаді є

"УКРАЇНСЬКІ РОБІТНИЧІ ВІСТИ"

що виходить в Вінніпеґу два рази на тиждень і коштує лише $4.00 на рік.

Хто читає "Українські Робітничі Вісти", виробляє собі суцільний світогляд і може осудити кожду подію в суспільнім житю.

"УКРАЇНСЬКІ РОБІТНИЧІ ВІСТИ" виступають проти кождого лайдацтва поповнюваного на робочім народі.

"УКРАЇНСЬКІ РОБІТНИЧІ ВІСТИ" доносять про робітничий рух на цілім світі, про боротьбу робітничої кляси.

Хто хоче знати, як свідомі робітники думають про суспільні події, хто хоче навчити ся соціялістичної думки, нехай читає передовсім "УКРАЇНСЬКІ РОБІТНИЧІ ВІСТИ".

Адреса:

"UKRAINIAN LABOR NEWS"
Cor. Pritchard & McGregor Sts,
Winnipeg, Man.